

Hytaýdaky protestler Günbatar üçin nämäni aňladýar?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 25 января, 2025

Hytaýdaky protestler Günbatar üçin nämäni aňladýar? HYTAÝDAKY PROTESTLER GÜNBATAR ÜÇİN NÄMÄNI AÑLADÝAR?

Munuň özi 1989-nyj ýyldaky Týananmen protestlerinden bări ýurdy sarsdyran iň uly we iň guramaçylykly çäýkanşyk.

Galapyn kowid karantinlerini nyşana alan protest demonstrasiýalary tomusdan bări yzygidersiz bolup duranam bolsa, mundan beýlæk hasam gerimi giňejege we ýygjamlaşjaga meñzeyär. (AP)

Ukrainadaky gandöküşlige we ýykgynylyga, Siriýada we onuň töwereginde bolýan çaknyşyklara, Eýranda 10 hepde bări dowam edip duran gapma-garşylyklara seredilende, Ýewropanyň gündogary we aňyrsyndaky sebitiň göräymäge nämälimligiň içinde. Şindi hersi-de daş-töweregine syçrama ähtimallygyna eýe bu üç taraply çaknyşyklara dünýäniiň iň köp ilatly ýurdundaky çäýkanşyk ähtimapy bilen bir hatarda global möçberi-de goşulmaly.

Geçen hepde Hytaýda bolup geçen haý-haýly wakalar hakda daşarky dünýäni ilkinji bolup habardar eden, sosial mediýada paýlaşylandan soň ýapylan el telefonynyň ýazgylary boldy. Şanhaýyň köçelerini dolduran gahar-gazaply köpcülik hytaýylaryň Kommunistik partiýasynyň häkimiyétiniň soňlanmagyny we partiýanyň başlygy Si Szinpininiň işden

giderilmegi üçin gygyryşýandyklary görülyärdi. Hökümete garşı bular ýaly aç-açan çykyş Hytaýda öñ günde-günaşa bolup durmasa-da, indi has köp gaýtalanjaga we ýurduň has uly böleginde ýüze çykjaga meñzeýär.

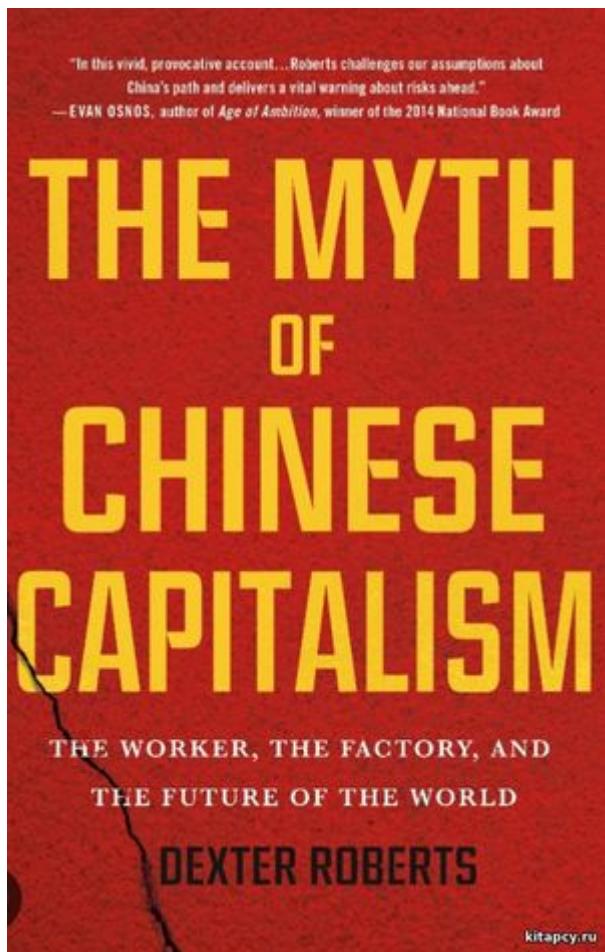
Hytaý iñ baý we iñ kosmolotik şäherindäki demonstratlaryň ilkinji uçguny 3 müñ 200 kilometrden has daşda, ýurduň iñ günbataryndaky Sinszýan-Uýgur awtonom welaýatynyň Urumçi şäherinde dörän ýangynda ölenler boldy. Gahar-gazap şol wagt güýjünde galan karantin çäresi bolmadyk bolsa dagy gurban bolanlary halas edip bilme umydy bilen gyzsjaga meñzeýärdi. Şuňa meñzeş protestler Pekin bilen bir hatarda Hytaýyň birnäçe şäherinde ýüze çykdy. Käbir ýerlerde demonstrator kowid bahanasy bilen ele salynmakdan kaçmak üçin ýyrtan çit matalaryny we barýerleri ýarag hökmünde ulandy. Görlüsi ýaly bu, 1989-nýy ýıldaky Týananmen protestlerinden bëri ýurdy sarsdyran iñ uly we iñ guramaçylykly çaykanşyk.

Elbetde, tapawutlylyklary bar. Týananmen protestlerine soňky tapgyrlarda işçiler gatnaşanam bolsa, ilkibaşa we dowamynda uly möçberde ýaşlar protestleriniň çarçuwasynda galdy. Protestler iñ soňky derejede syýasy we oppozision häsiýetdedi, häkimiyetdäki partiýanyň hökmany suratda agdarylmagyny maksat edinmese-de, sistemanyň demokratiýalaşmagy üçin çagyryşlar edilýärdi. Munuň bilen birlikde Kommunistik partiýanyň ýolbaşçylygynyň basgańçaklarynda protestleriň maksady has beter özleriniň agdarylmagy diýip hasapladylar. Yzynyň name bilen gutarandygy mälim: adatdan daşary ýagdaý yylan edildi, goşun bölümlerini Pekine ýerleşdirdiler, tanklar Pekiniň orra-ortasından geçip, häzire çenli sany belli bolman adamlaryň wepat bolmagyna sebäp boldy.

Otuz ýıldan soň belli karara gelmegiň kyndygy – soňky çaykanşygyň negadarynyň hökümetiň dowam edýän «0 kowid» syýasatyna garşı halkyň ýadawlygyny alamatlandyrýandygy (we şu sebäpli belki-de düzgünleriň biraz gowşadylmagy bilen kiparladyp boljakdygy) hem-de negadarynyň ygtyýarlylar, esasanam, jemgyýetçilik tertip-düzungüni üçin has howply ýagdaýa öwrülip biljek has giň bimazaçylygy görkezýändigidir. Şumada çenli bu anyk däl.

Galapyn kowid karantinlerini nyşana alan protest demonstrasiýalary tomusdan bәri yzygidersiz bolup duranam bolsa, mundan beýlәk hasam gerimi giňejege we ýygjamlaşjaga meňzeýär. Iň gazaply hadysalardan kәbiri iki hepde öň «Foxconn» kompaniyasynyň Çžençžou şäherindäki äpet «Apple iPhone» zawodynda ýüze çykdy. Bu ýerdäki gönüden-göni sebäp göräymäge aýlygyň üstünde çykan oňsuksyzlyk ýaly görünse-de, kowid çäklendirmeleri-de esasy sebäpleriň biridi: müňlerçe işçi lagere meňzeş şertlerde ýaşamaga mejbür edildi, şol sanda işde ýatyp-turup, şäheriň beýleki ýerlerine we öýlerine goýberilmän, karantinde saklandylar.

Soňky protestler inişli-çykyşly bolsa-da, her biri birmahalky Týananmen meýdanynda ýatyp-turan bir million adamdan azdygyna garamazdan, (munuň özi, belkäm, ygtýýarlylaryň olara hasam aňsat haý-küş etmegini üpjün edýär), çakganlaşýar, ýaýraýar we Si Szinpiniň gitmegi üçin edilýän çagyryşlar bilen ýurt möçberli syýasy agyrlyk gazanýar. Aýratynam, Szinpiniň geçen aý üçünji baş ýyllygyna täzeden saýlanyp rekord goýmagy bilen doly durnukly görünýän liderlik şahsy düzümi bilen aşakdan eşdilýän nägilelikleriň ýüze çykmagynyň arasynda-da terslik bar.

Çaýkanşygyň haýsy tarapa özgerjegi, hatda geriminiň giňäp-giňemejegi we eger giñese Pekindäki ygtyýarlylaryň bu boýunça nähili karara geljekdigi anyk belli dälem bolsa (meň pikirimçe ýalňş görnüşde) ähli hünärmen çaklamalarynyň diýen ýaly hasabyna goşulmadyk urdumşalyk spektraly (howatyry) bärde – Hytaýda bar. Hytaý merkezden çetdäki uýgur we tibetli azlyklaryň talaplaryny basyp ýatyrmak bilen ösüşini köp derejede parahatçylykly ýagdaýda dowam etdirip biler.

Emma ykdysady we syýasy dartgynlylyklar güýjäberse, merkeziň çydam edip biljekdigi belli däl. 1989-njy ýylda Mihail Gorbaçýowyň ýanynda Pekine giden we öñki SSSR-iň Hytaý boýunça hünärmeni bolan adamlardan biriniň maňa aýdanlaryny hiç ýadymdan çykaramok. Hytaýyň nähili özgerendigine haýran galmak bilen birlikde, ýurduň 1917-nji ýıldaky Oktýabr rewolýusiýasyny hasaba almanda-da, heniz Russiýanyň 1905-nji ýıldaky rewolýusiýasy ýaly öwrülişigi başdan geçirmändigini öñe sürüp, muny özüce rasionallaşdyrypdy. Onuň bu aýdanlaryny ýatdan çykarmasak gowy bolar.

Emma Günbatar Ýewropada we Demirgazyk Amerikada ýaşamaga nesibesi çüwen (eýýäm segsen ýyl bäri parahatçylygyň we öndengörüliliğiň keýpini görýän, dije Berlin diwarynyň höwes

bilen ýykylmagy we daşdan exilen ownuk keýpli uruşlar bilen arasy kesilen) biziň golaýda has başly-barat dünýä bilen ýüzbe-ýüz boljakdygymyzyň ähtimallygyny-da ýatda saklasak zyýan etmez. Ukrainadaky ursuň nähili ýa-da haçan soñlanjagy, hatda haýsy ugra gönügip guitarjagy belli däl. Munuň bütin Ýewropa kontinentine heniz nämälimligine galýan täsirleri bolup biler. Eýranyň durmuşy bir duran ýerinde dur: Russiýa demirgazykdan, Yrak günbatardan, Owganystan gündogardan üstüne çökýär, bu ýurtlaryň hiç biri-de ne-hä asudalygy, ne-de gelejegi boýunça belli ugruny kesgitläp bilýär.

Hytaýdaky protestler basyp ýatyrylaýan ýa-da öz-özünden kiparlaýan ýagdaýynda-da, barybir duýduryjy signal bolmagynda galýar. Hytaý ykdysady mugjyzasyny köp möçberde amala aşyrdy. Ol özünü agramly regional güýç bolmaýa taýýarlap biler. Emma bu äpet ýurduň geljegi-de Gonkong we Taiwan babatdaky gysga wagtlaýyn pikirleri ýaly nämälimigine galýar.

Russiýany-da ýatdan çykarmaly däl. Ukrainadaky haýsydyr bir netijäniň Russiýa nähili täsirini ýetirjegi heniz belli däl. Harby ýeňlişler režim we jogapkär saýylýan lider için howp abandyryar. Russiýa eýdip-beýdip yeňşini kepillacırıläyen ýagdaýynda-da, munuň netijesiniň bölekleyín nähili boljagy häzirden belli: Ummasz harby ýitgiler, Günbatar dünýäsi tarapyndan birnäçe ýyllaryň dowamında çetleşdirilmek, energetika we howpsuzlyk syýasatlaryny Günbatardan daşlaşdyryp, Günbatara tarao täzeden ýoneltmek. Şol sanda Russiýadaky çagykanşyklary-da göz ýumup bolmaýar.

Hytaýda barha ýaýraýan protest habarlary (resmi hytaý mediýasy görmezlige salsa-da) Günbatar dünýäsine ýaýradıgyça tolgunmalar we umydygär garaşmalar artdy. Käbirleri Si Szinpiniň soñunuň golaýlaşyandygyny we hatda Hytaýny demokratiýalaşjakdygyny çak etdi.

Bu babatda Hytaýny has öñem bolşy ýaly soňky tupanlary-da basyp ýatyryp biljekdigini, hoşniýetlilik bilen «Arap bahary» diýip atlandyrylan we 2010-2012-nji ýyllarda Ýakyn Gündogarda bolup geçen halk gozgalaňlarynyň demokratiýa ýoluna girmek beýlede dursun, ýeke režimi-de belli-külli üýtgetmezden geçip gidendigini aýdýan has oýlanşykly sesler hem orta çykdı.

Taryhçylaryň buri meşhur rewolýusiýalaryň ýyly 1848-nji ýylyňam inkubasiýa (ýumurtgalayış), ýagny, şineleýiň müddetiniň uzak bolandygyna ünsi çekdi. Bir ýyldan gowrak wagta çekdi. Biz (hususanam mediýa serişdeleri) hemise we her

ýerde has tapgyrlaýyn ösýän prosese öz gysga wagtly XXI asyr tamalarymyzy dikýändigimiz üçin günäkärdiris. Ahyrsoñunda tamamyz ýerine düşäýende-de, netijeler başgarak bolýar.

Has makul düşündirişleriň Hytaý, Eýran we beýleki ýurtlar boýunca hakykatdan-da doğrudygы ýüze çykyp biler. Üstesine üýtgeşmeler has gowulyga tarap gönükmek beýlede dursun, bu golaýlarda amala aşmanam biler. Ýone munuň özi, ähtimallygy elimiziň tersi bilen itmek üçin däl-de, seresaply bolmak üçin sebäp döreder. Ýewropanyň araçäk zonalarynda uruş dowam edýär, Hytaýda iň azyndan sosial üýtgeşmeler, Eýranda bolsa gozgalaň signallary bar. Russiýanyň özem edil şumat daşyndan görnüşi ýaly berk bolman biler. Iň bolmanda durnuksyzlygyň dünýäniň köp ýerini bir wagtyň özünde sarsdyrmaga başlandygynyň howpuny pikir edip, elimizden geldigiçe muňa taýýar bolmak iň doğrusydyr.

Meri DEŽEWSKI,

daşary syýasat boýunça žurnalist / @IndyVoices

Duşenbe, 05.12.2022 ý. Publisistika